УДК 347.2/.3

І. С. Доброход, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ПОЗАДОГОВІРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОЛЕКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

В статті розглядається проблема позадоговірної відповідальності колективних суб'єктів за римським правом, що надає можливість певною мірою прослідити розвиток вчення про колективні суб'єкти в Стародавньому Римі.

Ключові слова: подзадоговірна відповідальність, римське право, колективний суб'єкт, спльність, громада, муніципія, корпорація.

Юридична відповідальність, як і будь який феномен правової рельності, знаходиться у постійній динаміці, відображає зміни, що притаманні різним історичним епохам, і тому нерозривно пов'язана із історією права взагалі.

У даній роботі нас цікавлять питання генези позадоговірної відповідальності із притаманним їй механізмом впливу, що забезпечує здійснення як приватноправових, так і публічно-правових інтерсів. Не менш важливий інтерес для нас являє суб'єкт такої відповідальності. Історія свідчить, що з прадавніх часів право визнавало в якості суб'єкта не тільки людину, але й різні спільності, громади, об'єднання людей.

На перших етапах розвитку правового способу регулювання правоздатність колективів в окремих відносинах навіть передувала правоздатності індивідуальній. Первісне право, право традиційних суспільств більше визнавало в якості суб'єкту майнових прав рід і спільність, ніж окремого індивіда [1, 4]. Визнання громади суб'єктом правових відносин зберігалося й у праві держав Прадавнього Сходу (так, наприклад, закони Хамурапі визнають громаду суб'єктом відповідальності за грабіж, вчинений на її території [2, 42]).

Спершу в римському праві ми зустрічаємо створювані людьми для досягнення спільних цілей соціальні спільності, які не мають, як правило, будь-якої організаційної структури й цілісності. У таких колективних утвореннях неможливо послідовно відокремити правоздатність спільності від правоздатності її членів. До цієї категорії слід віднести, наприклад, родину (так тривалий час римське право розглядало, земельну ділянку, як об'єкт не особистої, а саме сімейної власності), курію, трібу, рід. Із часом вони втрачають своє значення. Що стосується майна таких спільностей, то воно розглядалося правом як майно, що належить кожному учаснику у певній частці, або більш примітивно, як майно, що належить одному з учасників, скарбникові, що веде справи спільності і є відповідальним перед її членами. Такі спільності в силу недостатнього відокремлення від їх членів не розглядались римськими юристами як суб'єкти юридичної відповідальності [1, 18]. До певного моменту окремі вчені відносять до таких спільностей і саму Римську державу та муніципальні утворення — колонії та міські спільності.

З часом можливості вказаних спільностей стають надто обмеженими для самостійної діяльності, розвиток цивільного обігу диктує необхідність закріплення певних організаційних ознак, що надали б їм змогу активно та самостійно здійснювати юридичну діяльність.

© І. С. Доброход, 2010

У другій половині республіки, як відомо, у складі римської держави виявилося чимало нових одиниць, за якими було визнане право на внутрішнє самоврядування. Це — Міські громади, муніципії, які раніше були самостійними державами (civitates liberae), але які були потім наділені правами громадянства та інкорпоровані. При цій інкорпорації разом із самоврядуванням за ними була визнана й господарська самостійність. Часто це були квітучі торговельні міста, що володіли своїм великим майном і своїм складним господарством (напр., грецькі колонії Південної Італії — Тарент і т. д.). Можливо, подекуди (наприклад, у грецькому праві) ці міста вже розглядалися в майновому обороті як особливі юридичні особи [3]. Муніципії також могли позиватись та відповідати в суді через своїх представників.

За інкорпорацією муніципій послідувало надання більшої організованості колективним суб'єктам, які в римському праві отримали назву universitas, що в перекладі означає цілісність, спільність. Universitas були відокремлені від осіб, що її складають, мали внутрішню структуру, відокремлене майно та можливість захищати свої права у звичайному цивільному суді.

У законах XII таблиць згадувалися різні корпорації приватного характеру: союзи з релігійними цілями (sodalitates, collegia sodalitates), професійні об'єднання майстрів (collegia fabrorum), пекарів (collegia pistorum), мореплавців (collegia navicuriorum) і ін. У період республіки з'являються різні об'єднання взаємодопомоги, наприклад, похоронні корпорації (collegia funeraticia), що мали метою надання коштів для поховання своїх членів, об'єднання фізичних осіб (collegia publicanorum), що здійснювали для держави великі будівельні роботи [4, 116].

Важливим для нас є те, що саме у Древньому Римі для повноцінної участі у цивільному обігу колективні суб'єкти отримують властивості дієздатного суб'єкту права, що заклало підвалини вчення про позадоговірну деліктоздатність таких суб'єктів.

Відомо, що в римському праві, на відміну від інших правовоих систем стародавнього світу, відповідальність була поставлена у залежність від суб'єктивних умов: умислу (dolus) або необережності (culpa), які пізніше були поєднані поняттям вина. Римський юрист Помпоній вказував, що навіть діючи формально від імені громади магістрати, застосовуючи незаконне насильство, перестають бути її органами й зобов'язані самі відшкодовувати заподіяну шкоду (цит. за Самиловим І. В. [1, 27]). Оскільки римський закон не вповноважує магістратів на скоєння правопорушень, тому дія магістратів, зроблена зі злим наміром, не може розглядатися як дія громади й породжує наслідок для самого порушника. Спираючись на подібні твердження, І. А. Покровський приходить до висновку, що "до самого кінця римське право залишається на тій точці зору, що за делікти своїх представників громада не відповідає" [3].

Іншої точки зору дотримується І. В. Самилов, який у своєму дисертаційному дослідженні "Колективні суб'єкти юридичної відповідальності" вказує, що питання про відповідальність громади за делікти її представників вирішувалось по-різному. Можливість здійснення порушення громадою по необережності, як вказує І. В. Самилов, в юристів сумнівів не викликала, оскільки необережність розумілася як недотримання необхідної поведінки, спірним було питання про можливість деліктної відповідальності муніципій за навмисне порушення. На користь свого твердження вищеназваний вчений посилається на висловлювання римського юриста Ульпіана, який зазначає, що заподіяти страх, змусити діяти під впливом примусу може не тільки фізична особа, але й народ, курія, колегія або союз. Місто здатне до насильницьких дій не тільки, коли вони вчиняються всіма або більшістю його жителів, але й коли такі дії здійснюються його законними представниками, наприклад, у випадку насильницького позбавлення володіння. У таких ситуаціях позов був можливий як проти безпосередніх винуватців, так і проти громади, що представляється ними. Ульпіан також пише: "Але якщо що-небудь до них (громадян муніципії) потрапило

в силу умислу тих, хто управляє їхніми справами, то я вважаю, що слід надати позов" [5, 443]. Як видно, римські юристи допускали можливість пред'явлення судового позову до муніципії в тому числі й у зв'язку з навмисним деліктом, однак відповідальність у такому випадку обмежувалася стягненням безпідставного збагачення. Цей висновок підтверджується висловленням Папініана, що має більш загальний характер: громада не зобов'язана платити збитки, заподіяні діями посадових осіб. Зокрема, якщо громада затримує покладену виплату на користь третьої особи, то відсотки вона відшкодувати зобов'язана (це лише повернення безпідставного збагачення, оскільки грішми вона користувалася), але відповідальність за збитки несуть ті, хто безпосередньо винний у затримці [1, 28]. І. В. Самилов приходить до висновку: не маючи можливості сформулювати загальний підхід до визначення провини колективного суб'єкту, а також опікуючись про дотримання публічних інтересів, римські юристи віддали перевагу обмеженню можливої межі відповідальності колегій і муніципій сплатою відсотків і збитків, що не перевищують розмірів безпідставного збагачення.

Можливість притягнення корпорацій до кримінальної відповідальності за злочини в Римі не обговорювалась. Хоча в історичних документах збереглися свідоцтва декількох випадків знищення, ліквідації юридичної особистості громади як санкції за вчинені її жителями провини. Так було, наприклад, з містом Капуя, яке зрадило Рим під час Другої Пунічної війни, і після його скорення, крім страти найбільш видатних громадян, були знищені також і елементи міського самоврядування: громадянство, народне зібрання, сенат. Місто було позбавлено права обирати посадових осіб і здійснювати суд: для цих цілей Рим надалі щорічно надсилав префекта. Однак, розглядати такі акти як випадки застосування юридичної відповідальності було б невірно; це скоріше політичні акції, а ніяк не застосування кримінального закону [1, 36].

Отже, римське право не знало поняття юридична особа, але визнавало в якості суб'єкта не лише людину, але й об'єднання, що були центром зосередження інтересів певного кола осіб. Ускладнення суспільного життя та розвиток цивільного обігу обумовили виникнення у римському праві дискусії з приводу підстав, умов та меж позадоговірної відповідальності колективних суб'єктів. Але все ж таки, на відміну від середньовічного права, римське право — це, передусім, право римських громадян, особистості, індивіда, право публічних юридичних осіб, із слабим розвитком комерційних корпорацій.

Література

1. Самылов И. В. Коллективные субъекты юридической ответственности: дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01 / Самылов Иван Васильевич. — Пермь, 2008. — 252 с.

2. Жидков О. А. История государства и права Древнего Востока. Учебное пособие. — М.: Ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы, 1963. — 92 с.

3. Покровский И. А. История Римского Права. Издание 3-е, исправленное и дополненное. 1917. — Всё о праве [электронний ресурс] — Режим доступа: http://www.allpravo.ru/library/doc2527p0/instrum3503/item3585.html

4. Римское частное право: Учебник/ Под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. — М.: Юристъ, 1996. — 544 с.

5. Дигесты Юстиниана. Т. 1, кн. 1–4. — М.: Статут, 2002. — 584 с.

И. С. Доброход, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ВНЕДОГОВОРНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КОЛЛЕКТИВНЫХ СУБЪЕКТОВ ПО РИМСКОМУ ПРАВУ

РЕЗЮМЕ

В римском праве были заложены основы правового статуса коллективных субъектов права, однако вопрос о внедоговорной ответственности таких субъектов не был решён однозначно, что было связано с проблемой определения умышленной вины коллективных субъектов при совершении правонарушений.

Ключевые слова: внедоговорная ответственность, римское право, коллективный субъект, общность, община, муниципия, корпорация.